

Maja Bulović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Novom
Sadu dr. Zorana Đinđića 1, 21 000 Novi
Sad, Srbija majabulovic707@gmail.com

Pojmovnost filozofije i pojmovnost nauke Adorno i Gadamer

Sažetak: Adorno, kao i Gadamer pojam filozofije određuje spram jezika. Adorno će pozicionirati mjesto filozofije paralelno sa znanostima te naglašava drugačiji pristup radu za obje sfere, kako filozofiju tako i za znanost, pa se stoga njihovi pojmovi ne mogu definirati na isti način. Obrazovanje filozofskog pojma zahtijeva prethodno poznavanje filozofske terminologije. S druge strane, prirodne znanosti objašnjavaju pojmove po definiciji i bez kritičkog promatranja usvajaju nove pojmove. Gadamer kritizira prethodno razumijevanje smisla određenih pojmova unutar jezika kao *mediuma* posredovanja, postavlja hermeneutički problem i istovremeno hermeneutički zadatak koji treba istražiti pojmovnost svog razumijevanja.

Ključne riječi: Adorno, Gadamer, filozofija, jezik, nauka, filozofska terminologija, definicija, horizont, predrasude, hermeneutički problem, hermeneutički zadatak.

Uvod

Adornov rad *Filozofska terminologija – Uvod u filozofiju*, uvodi nas u filozofiju kroz filozofsku terminologiju. Uvod u filozofiju zahtijeva tumačenje i poznavanje filozofskih pojmova. Filozofski pojmovi, kako kaže Adorno, nisu nimalo laki što uvod u filozofiju čini mnogo težim od ostalih znanosti. U radu se koncipiraju osnovne teze vezane uz problem jezične prirode, odnosno razu-

mijevanje pojma. Ono što se može promatrati na samom početku rada je pokušaj da Adorno odredi mjesto za filozofiju u usporedbi s drugim znanostima, tj. da odredi njihove razlike i prednosti, definira poteškoće filozofske terminologije s kojom se nose filozofi kroz čitavu povijest. Drugi autor kojim se bavimo u ovom djelu je Hans-Georg Gadamer, koji u svome radu *Istina i Metode* također govori o problemu nepravilnog upravljanja jezikom, ali u sklopu hermeneutičke tradicije. Za ovog autora prvo što treba učiniti je započeti s pojmom hermeneutike, objasniti što pojam predstavlja tako da Gadamerova filozofija bude što prjemčivija. Nadalje, osvrnut ćemo se na Gadamerov pojam tumačenja teksta, tj. što znači za samo tumačenje unošenje već neke ranije interpretacije u sadašnje tumačenje. Gadamer u *Istini i metodi* govori o hermeneutičkom za-datku koji treba prikazati unutrašnje jedinstvo riječi i stvari, zbog kojeg se on vraća grčkoj i skolastičkoj filozofiji te pokazuje razvoj filozofskog poimanja jezika i korespondencije između mišljenja i govorenja. Na kraju rada iznosi se Gadamerova kritika dominantnog logičkog pristupa jeziku i u zaključku se pravi paralela između ova dva autora.

1. Adornovo uvodno izlaganje – Mjesto filozofije rangirano od strane znanosti kroz određivanje problema jezične prirode

Pitati se o filozofiji, zahtjeva promišljenost o njenoj terminologiji. Adornovo uvodno izlaganje upravo kroz osnovna terminološka pitanja objašnjava filozofiju. Mesto filozofije se može odrediti spram jezika, pri tome redanje određenih pojmova nije ono sa čime Adorno otvara ovu tematiku. Svaki filozofski problem vezan je za probleme njenog jezika. Po Adornu, posao filozofije jest da se aktivno bavimo njome, ali i teškoćama koje se nalaze unutar nje. Zbog toga on navodi da je potrebno zauzeti određenu distancu te kritički pristupiti bitnim filozofskim pitanjima. Adornova pretenzija jeste

upravo na probleme jezičke prirode u filozofiji. Adorno problem razumjevanija filozofije kao razlog navodi slabu razumljivost njenih termina, koje se naprotiv, u drugim naukama, olako prihvaćaju i bez pogovora usvajaju kao samorazumljive. Filozofija po Adornu nije ništa drugo do način ponašanja duha, ona je ona koja se bavi bitnim stvarima a njen način rada nije uobičajenog modela kao što je to riječ kod pojedinih nauka. S toga kako on navodi, princip rada u filozofiji već pretpostavlja jednu teškoću koja se reflektira na teškoću filozofske terminologije. „Zbog svog posla filozofija postavlja zahtjev za preciznošću jezičnog izraza, koje ne može samo tako ograničiti ili klasificirati pojmove, kao što je to moguće u pojedinih prirodnim naukama“.¹ Autor pitanjima kao što su: *Je li uopće moguće primijeniti načelo drugih znanosti i definirati pojmove u filozofiji? Bi li takva metoda riješila terminološki problem?*,² otvara cijeli horizont interpretacija od kojih svaka ima za cilj da ustanovi mjesto filozofije u domenu naučnosti – znanosti i utvrdi razlike ove nauke spram drugih.

1.1. Problem definicije u filozofiji

Odrediti mjesto filozofije spram drugih nauka, zahtijeva nekakav zajednički princip na osnovu koga bi se to rangiranje izvršilo. Prirodne i društvene znanosti svoje predmete izlažu upravo kroz definicije. S toga je razumljivo zašto Adorno upravo s ovoga mjesta polazi u svome radu. Cjelokupna filozofska tradicija na različite pristupe pokušava riješiti problem koji se javlja primjenom definicija u filozofiji, međutim uviđa se da taj problem nema opće prihvaćeno rješenje. Problem definiranja pojmova unutar filozofije seže mnogo dalje. On se tiče karakternosti same filozofske doktrine, vremena i utjecaja u kome autor stvara. Tako će, recimo Adorno,

¹T. Adorno, *Filozofska terminologija; uvod u filozofiju*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 9.

²*Isto*

Kantovom stavu da je terminima potrebno pristupiti kroz definiciju koje bi utvrdile značenje nekoga znaka, odnosno njegovu primjenu, kontrirati te kazati da je ipak najbolje filozofskim terminima pristupiti kroz definiciju koja eksplicira različita značenja pojmova tj. njegovu upotrebu. Međutim bez obzira na stav o najboljem mogućem pristupu definiranja u filozofiji, može se i dalje uvidjeti da tvrdnja ovih autora i njihovih stavova nije u krajnjem smislu sigurna. Na primjeru samog Adorna, vidimo da on ovo pitanje, najbolje moguće definicije, ne rješava do kraja. On će dalje u tekstu navoditi nedostatke oba postupka, čime se ovaj problem i dalje ostavlja otvorenim. „Definiran pojam se određuje drugim pojmovima te time zahtjeva da ostali pojmovi budu „čisti pojmovi“.³ Deiktički postupak, kako Adorno navodi, upućuje na pojam pokazivanjem na njega samog, pa upravo zbog toga potrebno je pojam potražiti u neposrednom iskustvu. Međutim problem pristupa definiranja u filozofiji, nije po Adornovim riječima jedini. Postoji niz drugih problema koji se tiču definicije u filozofiji, a odnosi se prije svega na samorazumljivost definiranih pojmova. Jedan od takvih slučajeva koje Adorno navodi, jeste Spinozino djelo *Etika*. Spinoza na samom početku daje definicije koje su nerazumljive za mnogobrojne pojedince ukoliko prije toga nisu sami upućeni u filozofsku tematiku ili njihov filozofski stav. Zbog ovakvih teškoća koje se nalaze u pokušaju da se termini definiraju i da se iscrpi njihov korpus značenja, filozofija biva neshvatljiva od strane drugih nauka i prema Adornu omalovažavana kao nedovoljno dorašla tom zadatku

1.2. Promjenljivost pojmova u filozofiji kao druga poteškoća

Da pored problema postupka definicije i nerazumljivosti filozofskih termina, druga poteškoća koja dodatno doprinosi otporu filozofiji, a time i svakom pokušaju objektivnog promatranja i po-

³ *Isto.* str. 12.

SCOPUS

zicioniranja filozofije s drugim naukama, jest promjenljivost određenih termina kroz povijest. Prema autoru pojmovi nose sa sobom određenu promjenljivost, oni se povijesno različito upotrebljavaju u zavisnosti od filozofske interpretacije. „Postoji tendencija da se pojedini termini fiksiraju, tj. da se zadrže, ali se njihovo značenje bitno mijenja. Jedna filozofija problem prepušta drugoj, pri čemu je tradicija problema često očuvana u obliku termina, dok se pro-mjena, ono kvalitetno novo, ono što se događa, očituje u ovoj upotrebi termina. Međutim, termini u različitim spojevima dolaze ne samo u različitim filozofijama; oni se mijenjaju već u sebi.“⁴ Prema tome promjena termina može biti dvostruka. S jedne strane termin može mijenjati značenje, a da oznaka ostane nepromijenjena, dok sa druge strane može oznaka pojedinog termina biti različita u odnosu na neke druge jezike, ali da značenje ostane nepromijenjeno. Primer koji Adorno navodi kada se značenje transformira, a dalje se upotrebljava ista oznaka, jest termin pragmatično. U povijesti prema autorovim rečima, tj. za vreme Tukidida, termin pragmatično shvaćao se kao stvarno, primarno, koje nema nikakve veze sa svrshodnošću, kao što je to danas.

Kada se govori o terminološkoj promjeni, Adorno naglašava da takva promjena nije promjena samo filozofske terminologije koja se nameće kroz filozofiju jezika, već su to promjene koje se događaju u samoj filozofiji. „Povijesno mijenjanje filozofije – povijesno mijenja i pojmove.“⁵ Zbog ove osobine da promjena u filozofiji nužno implicira promjene u terminologiji, samostalno tumačenje nekog pojma nije moguće. Potrebno je, kao što se navodi u tekstu, produbiti tumačenje na odnos koji on ostvaruje s cjelinom, tj. u kontekstu sa sistemom gdje se pojavljuje. „Odatle se mora izvući

⁴ *Isto*, str.16.

⁵ *Isto*, str. 17.

zaključak da je uvodu u terminologiju potreban dopunski odnos prema cjelini filozofije, u kojoj se ti termini pojavljuju.“⁶

Ovim bi se moglo zaključiti kako fiksiranost termina tj. u ovom slučaju promjenljivost, opet stavlja filozofiju u poziciju manje vri-jednog sa stanovišta mnogobrojnih nauka.

1.3. Kritičko mišljenje kao posebna osobina filozofije

Kritika je posebna osobnost u filozofiji, ona je njen alat. Filozofski zahtjev je da se kritički odnosimo prema pojmovima, da ih ne prihvaćamo tako kako su nam dati, već da ih promatramo s određene distance. Iz razloga što filozofija ne prihvaća olako date pojmove, kao što je to slučaj kod drugih nauka, ona onda nužno mora ispitati svaki svoj pojam. Time pojam definicije kao i mnogi drugi pojmovi, zahtjeva svojevrsnu kritiku.. Prema tome Adorno u tekstu navodi: „Filozofija ukoliko je ona filozofija, a ne puka znan-stvena tehnika, karakterizira po tome što se kritički odnosi prema pojmu definicije“.⁷ Adorno na ovom mjestu želi ukazati da nije cilj filozofije da iz svog kritičkog razmatranja izostavi pojam definicije i da je prihvati jer je ona opće prihvaćena, ali da nije ni cilj, što dalje naglašava u tekstu, da sa kritikom definicije, definiciju izbaci iz filozofije. Kritičko promatranje pojma definicije je zahtjev da se promišlja o mnogobrojnim problemima koje nastaju pri pokušaju definiranja određenog termina.

1.3.1. Kritika definicije u filozofskoj povijesti

Adorno je posebnu pažnju posvetio načinu na koji se kritika definicije ispoljavala u prošlosti. On polazi od skolastike te rasprave o univerzalijama, u okviru kojih se kritika definicije podijelila na

⁶ *Isto*, str.17.

⁷ *Isto*, str.18.

dvije struje; realiste i nominaliste. Zatim posebnu pažnju obraća na Kanta, čija se cjelokupna filozofija zasniva na kriticismu te njegovo-m stavu o definicijama. Osim Kanta, Adorno uključuje i stavove mnogih drugih, kao što su Aristotel, Hegel, Nietzsche, Husserl, Heidegger i dr.

Kao što je već spomenuto, prvo problemsko pitanje definicije u filozofiji i njenog sadržaja može se promatrati u skolastici. Čuveno pitanje o univerzalijama; postoje li pojmovi realno ili su samo zajedničko ime za niz sličnih predmeta? Ovo pitanje oslabilo je, kako Adorno navodi „tezu o čistim pojmovima“. Nominalizam, shvaćanje po kome pojam nema svoju egzistenciju, zaustavit će dogmatiku skolastičkog mišljenja pa će se u novijoj filozofiji javiti kritički stav prema definitornom postupku i sumnja u podudarnost stvari i pojma. Pored kritičkog stava novije filozofije, definiranje pojma i dalje opstaje u filozofiji kao nužan za konstituiranje sistema, iz razloga što se „filozofsko mišljenje i dalje kreće u materiji pojma“.⁸

Kod Kanta pored kritičkog razmišljanja o definicijama, kao njegovog osobnog načina filozofiranja, postoji i „jaka potrebu za tradicionalnom filozofskom terminologijom“⁹. „Takav zahtjev za definicijama u filozofiji Kant označava kao nešto predkritičko. Razlika između filozofije i drugih znanosti, za Kanta, je to što filozofija se odnosi kritički spram definicija. Sve ono što je u prirodnim naukama dato kao samorazumljivo, u filozofiji predstavlja problem jer se radi o odnosu srodnih pojmova i termina prema stvarima. Prema takvom zahtjevu, uopće se ne može definirati, već samo eksplicirati empirijski pojam.“¹⁰ Adorno smatra da je Kant je za mnogo riječi isključio definiciju, iz razloga što se empirijski pojmovi

⁸ *Isto*, str.19.

⁹ *Isto*, str. 19.

¹⁰ *Isto*, str. 20.

SCOPUS

mogu samo eksplicirati, a ne definirati. Po Kantu „na iskustvenom pojmu mi imamo samo obilježja, ali mnogostrukost obilježja jednog pojma donosi nesigurnost, nikada nije sigurno da pod riječju kojim se označava isti predmet nemamo jednom više, drugi put ma-nje njegovih obilježja. Ne moguće je definirati pojam na kojem ne možemo zadržati“.¹¹ Kant, kako navodi Adorno, ide toliko daleko, da dovodi u pitanje u svojoj Kritici čistog uma, samostalne pojmo-ve apriori kao i njihovo definiranje.

Drugo, pored sumnje u definiranje empirijskih pojmova, Kant dovodi u pitanje sam postupak definiranja. Adorno naglašava da je Kant po modelu Leibniza, preuzeo da se nikada ne može biti siguran da je jasna predodžba nekog pojma razvijena opširno, čak i ako je ta predodžba adekvatna predmetu. Po Kantu, takva opširnost raščlanjivanja jednog pojma nikada nije izvjesna i usprkos točnosti velikog broja primjera ne može se ispostaviti apodiktički sigurno. „Važenje definicije filozof mora dopustiti, ali zbog opširnosti treba sumnjati“.¹²

Jedino što za Kanta jest moguće definirati, kako autor navodi, jest „proizvoljno mišljeni pojmovi koji su po njemu matematički pojmovi“¹³. Razlog tome, iznosi Adorno, što za Kanta, matematika ne stavlja u prvi plan definiciju, ukoliko ta definicija ne služi za neko matematičko istraživanje.

Nietzsche s druge strane, kao ekstremni nominalist, smatra da je riječ samo naziv, a čovjek sam određuje što će podrazumijevati pod nekom riječju i kako će razgraničiti njen smisao. Po autoru, kod Nietzschea definicija je sumnjiva jednako kao i sistem, jer u oba on vidi samo nametnutost da nešto odgovara strukturi same stvari. „Sama stvar je iracionalna, smatrati da je neki sistem istini-

¹¹ *Isto.*

¹² *Isto*, str. 22.

¹³ *Isto*, str. 23.

tiji ili da je red, preglednost, sistematika svojstveno istinskom bitku stvari je čista zabluda.“¹⁴

Adorno navođenjem oba autora (Kanta i Nietzschea) ima za cilj da prikaže kako se kritičko razmišljanje kao osobina filozofije, kao njen način mišljenja se nužno zahtjeva. Kako je Adorno pre-dočio, definicije se ni kod Kanta ni kod Nietzschea ne preuzimaju pasivno. Zaključak je da se ovakav pristup neće uočiti u drugim znanostima. Ova odlika svojstvena je filozofiji, a nepostojana je kod drugih. Druge, pojedinačne nauke ne sumnjaju u svoje definicije, niti ih podvrgavaju kritičkom ispitivanju. Upravo zato djeluje da filozofija ne doprinosi saznanju kao što bi to radile druge nauke. Njeno mjesto je opet oslabljeno na osnovu problematičnosti njene terminologije koje ne javlja u terminima drugih nauka.

Ova dva autora nisu jedina koje Adorno spominje, a da posjeduju kritički stav prema definiciji. On je prisutan u fenomenologiji i egzistencijalizmu, samo u obliku negiranja. „Kod Husserla i Heideggera karakteristično je prisustvo negacije, terminološke negacije te se uočava kako neki termin nije ono što se njime podrazumijeva. Ako ga prihvaćamo kao podrazumijevano, to bi opet otvorilo pitanje je li je u takvom negiranju ipak prisutno ono što se tako silno odriče.“¹⁵

Adorno navodi kako treba imati u vidu da mnogi filozofski termini koji se koriste s istom oznakom u filozofiji i svakidašnjem govoru, često nemaju nikakvo slično značenje. „Ambivalentnost filozofske terminologije vidi se u filozofskom pristupu koji negira ustaljeno mišljenje dok sa druge strane ne može da se odrekne utvrđivanja i stvaranja jednog filozofskog jezika. Za njenu ambivalenciju najbolji primer je Hegel. Hegelov pojam konkretnog se

¹⁴ *Isto*, str. 25.

¹⁵ *Isto*, str. 26.

udaljava od običajnog shvaćanja – kao nešto određeno ovdje i sada, već je to jedna cjelina, skup svih trenutaka, tj. njihovo jedinstvo.“¹⁶

Zaključujemo da upravo zbog ovakve ambialencije, definiranja putem negacije, kritičkog pristupa definicijama, filozofiji ne može da se pristupi na jednostavan način. Adorno navodi da „otpor prema filozofskoj terminologiji javlja se zbog otpora prema samoj filozofiji. Najlakše upoznati se s filozofskom terminologijom jest preko filozofskih tekstova.“¹⁷

1.4. Razvoj filozofske terminologije

Adorno kroz razvoj filozofske terminologije predočava da u ranom periodu nema teškoća s terminima. Po njemu potreba za učvršćivanjem jezika javlja se tek kasnije. Kako Adorno navodi, u antici se terminologija još nije učvrstila. Između svakodnevnog i filozofskog jezika ne postoji bitna razlika, kao ni spram naučnog jezika. „U antičkom periodu, mišljenje je spekulativno koje se služi pojmovima iz neposrednog iskustva, često je dovodilo do nejasno-sti na što se referiraju njihovi stavovi“.¹⁸

S odbacivanjem predodžbe svijesti u klasičnom periodu, javlja se terminologija Platona i Aristotela, gdje se po Adornu terminologija osamostaljuje, ali suočavanje pojma i stvari još se ne događa. Ovoj fazi pripadaju stoici, predstavnici Aristotelove i Platonove škole te epikurejci. „Fiksiranje logičkog govora počelo je sa Stoici-ma, a kasnije se nastavilo u skolastici i analitičkoj filozofiji“.¹⁹ Ovdje Adorno nasuprot fiksiranosti termina razlikuje dva pravca. Za prve bismo rekli da pripadaju stoicima. Oni teže održati pojmove, učvrstiti položaj termina te pripadaju, po Adornu, statičko – hijerarhij-

¹⁶ *Isto*, str. 29.

¹⁷ *Isto*, str. 31.

¹⁸ *Isto*, str. 35.

¹⁹ *Isto*, str. 37.

SCOPUS

skoj filozofiji. Dok s druge strane, nastavlja on, dinamička filozofija ne drži fiksiranja pojmova te je mnogo teža za razumijevanje. Kao primjer gdje se oba ova smjera ostvaruju, Adorno navodi Hegela. „On učvršćuje pojedine termine kroz svoj sistem, a oslobađanje od ustaljenih termina pokušava interpretirati njemačkim riječima. Sukob dinamičke potrebe i statičke postojanosti termina u Hegelovom jeziku izražava neprimjerenost filozofije u terminologiji.“²⁰

Kod Aristotela je terminologija postigla autoritet. Ona je, po Adornu, spoj metafizike s filozofskim kategorijama. Zbog takve osobnosti Aristotelove terminologije, skolastika će njegovu terminologiju preuzeti kako bi lakše učvrstila svoje dogmatske stavove. Toma Akvinski će učvrstiti metafizičku terminologiju i prepustiti je novom vijeku da se ona dalje oblikuje pod pravcem racionalista. Nominalisti, nastavlja dalje Adorno, vođeni empirijom, pogotovo radikalni nominalisti, zahtijevat će potpuno isključenje jezika i upotrebu matematičkih simbola, dok će Kant dodatno učvrstiti određene termine upravo zbog malog brojaneologizama u svom filozofskom sistemu.

Zaključak koji Adorno izvodi jest da „filozofski termini obično služe za specifikaciju, sužavanje i slažu se sa tendencijama po-vijesti jezika“.²¹ No pored toga, neki filozofski termini te pojedina imena za pojedine stvari se zamjenjuju apstrakcijama. Time Adorno navodi da filozofska terminologija ima dvostruki karakter filozofije, filozofije kao struke i ne-struke. „Filozofija ne – struke se bavi cjelinom, onim što se još označava kao svjetski pojam filozofije koja se interesira za sve. Filozofija ne – struke nužno se uključuje u povijest nauke jer filozofija jest sloboda duha, koja se bavi svime, ona se razvija sa samim društvom, čime se obrazuje jedan pojam fi-

²⁰ *Isto*, str. 38.

²¹ *Isto*, str. 41.

lozofije kao struke“.²² Ova dvostruka karakternost koju predstavlja Adorno opet objašnjava specifičnu stranu filozofije, njenu sveobuhvatnost, raširenost i neuobičajenost. Još jednom time njeno određenje naspram drugih nauka biva izgubljeno.

2. Hans Georg Gadamer, Istina i metoda – Pojam hermeneutike

Termin hermeneutika u filozofiji može značiti:

1. „posthegelijansku hermeneutičku filozofiju (u kojoj spadaju Nietzsche, Schleiermacher, Heidegger, Gadamer, Dilthey, Ricoeur)“;²³
2. „znači teorija metode razumijevanja, gdje se hermeneutika shvaća kaometodologija, hermeneutička metoda kao opća metoda“;²⁴
3. „hermeneutika znači samo umjetnost interpretacije ili metode u strogom smislu“.²⁵

Potrebno je prije analize samog rada²⁶, prikazati ključne koncepte i tendenciju u Gadamerovoj filozofiji te spomenuti autore koji su izravno utjecali na njegov rad. Na Gadamerovu hermeneutiku utječu Husserl i Heidegger. „Od Husserla usvaja ideju horizonta, a iz Heideggera se horizont tumači kao razumijevanje svih stvari. Hegelovi utjecaji na Gadamera također su vidljivi, a ovaj horizont je ujedno i egzistencijalno-ontološkog i transcendentni horizont razumijevanja“.²⁷

²² *Isto*, str. 42. – 43.

²³ M. Brdar, *Hermeneutička filozofija i hermeneutička metoda*, Arhe II, Novi Sad, 2005; str.101.

²⁴ *Isto*, str.101.

²⁵ *Isto*, str.101.

²⁶ *Istina i metoda*

²⁷ *Isto*, str. 110.

Hermeneutika kod Heideggera neodvojiva je od pitanja o bitku. Heidegger hermeneutiku fiksira kao nužnu za tumačenje pojmova koji su centralni u njegovoj filozofiji: bitka, tubitka i bivstvjućeg. Ona kod njega predstavlja novi način kojim se pristupa dosadašnjem filozofsko – ontološkom problemu. Heidegger smatra da je problem tradicije bio upravo „ ispostavljanje pojmova koji nisu pogodni za razmatranje bivstvjućeg“.²⁸

„Upravo se na ovom mjestu pojavljuje problem jezika: u cilju razračunavanja s tradicionalnim idejama o filozofiji i revitaliziranja ovog oblika mišljenja Heidegger se mora izboriti s njegovim jezikom.“²⁹ Heidegger, spram tradicionalnog pitanja o biću, postavlja pitanje o bitku – a time i onog pojavnog. Heideggerova metoda, stoga je hermeneutičko – fenomenološki jer „fenomenologija se bavi preispitivanjem onoga što se pojavljuje u doživljaju a što je umu samorazumljivo³⁰, dok hermeneutika izlaže tj. u jezičnoj artikulaciji razumjevanija nečega – to nešto, bivstvjuće, stvar interpretira s obzirom na svoju predprekativnu, netematsku ili predtematsku evidenciju.“³¹ Ono što će Gadamer preuzeti od Heideggera jest „razumjevanije egzistiranja i njegove kružne ustrojenosti, shvaćanje fenomena, umjetničkog djela i povesti.“³²Ovi Heideggerovi uvidi pružili su razvoj za nastanak Gadamerove filozofske hermeneutike.³³

²⁸N. Grubor, *Heideggerova hermeneutičko – fenomenološka ontologija*, Arhe IV, Beograd, 2007. str. 87.

²⁹U. Popović, *Problem jezika i tumačenja Hajdegerove filozofije*, Arhe XII, Novi Sad, 2015. Str. 58.

³⁰BILTEN_br_2_53_68.pdf

³¹N. Grubor, *Hajdegerova hermeneutičko – fenomenološka ontologija*, Arhe IV, Beograd, 2007. str. 87.

³²N. Tatalović, *Gadamerova hermeneutička ontologija*, Arhe IX, Novi Sad, 2012. str. 141.

³³*Isto*

S terminološke strane, Gadamer, u djelu *Istine i metoda* rekonstruira i kritizira dosadašnja razumijevanje značenja određenih pojmova unutar samog jezika kao medij posredovanja. Kako navodi Gadamer: „hermeneutički problem, nije problem pravilnog vladanja jezikom, već pravilnog sporazumijevanja o stvari do čega dolazi u *mediumu* jezika“.³⁴ Problem na koji ovdje upućuje Gadamer ne tiče se neke puke reprodukcije teksta ili nekog vođenog dijaloga, već se tiče razumjevanija nekog jezičnog izraza. Tumače-nje jezičnog izraza unosi interpretaciju onog koji razumijeva u već neku postojeću interpretaciju, „čime horizont tumačenja u kojem se stvar izražava, prestaje biti individualna i postaje zajednička stvar interpretatora i drugih autora.“³⁵

2.1. Jezičnost kao određenje hermeneutičkog predmeta

Razumjevanije teksta podložno je predrasudama i to ne u negativnom smislu.“ Interpretiranje teksta počinje sučeljavanjem naših predrasuda i onog što sam tekst kazuje.“³⁶ Razumjevanije i tumače-nje uvijek preuzima već neko razumjevanije iz tradicije, „pogotovo na mjestima gdje se razumjevanije okreće jeziku i povijesnim cjelinama.³⁷ Jezik je pre-dat ali time nije mišljen kao dat tekst, spomenik, on je otvoren totalitet unutar koga se odigrava hermeneutičko iskustvo kao samo ljudsko iskustvo.³⁸ U tumačenju teksta, pisanom predajom, prenose se mit, moral, običaj, čime čitatelj proširuje svoj horizont razumjevanija. Što znači sljedeće: čitatelj dobiva mogu-

³⁴H. G.Gadamer, *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978, str. 418.

³⁵Isto, str. 422.

³⁶S. Radojčić, *Gadamerovo shvatanje tradicije*, Institut za filozofiju i društvo, Beograd, 2009.

³⁷Isto.

³⁸N. Tatalović, *Gadamerova hermeneutička ontologija*, Arhe IX, Novi Sad, 2012. str. 151.

čnost da obuhvati svo pređašnje iskustvo koje mu je dato čitajući, u tekstu, ali također i da dade zadržati svojstvenu slobodu koja mu je data i određena sadašnjim trenutkom. „Čitajuća svijest je nužno povijesna svijest, svijest koja u slobodi komunicira s povijesnom predajom“³⁹ Razumjevanije teksta odvaja prošlost koja se predaje, upravo zato jer razumjevanije unosi sadašnje učešće. „Pisani trag je apstraktni idealitet jezika, smisao teksta se može identificirati i ponoviti“⁴⁰, ali ponavljanje kao vraćanje prošlom, kao onome što je naslijeđeno, ne misli se u doslovnom smislu, već samo kao odnos čitatelja prema nečemu, izvorno prvom. Hermeneutički problem nastaje kada se spozna slabost pisanog teksta. S druge strane her-meneutički zadatak treba da taj problem riješi.

U čemu je problematika pisanog teksta? Gadamer se ovdje vraća Platonu i njegovoj kritici pisma. Platonov dijalektička metoda odnosi se na živu riječ, na govor. U Platonovim dijalozima uočava da saznanje neke stvari i zablude koje mogu nastati u mišljenju dijalektikom bivaju ispravljene. Poznato je da je Platon kroz prizmu Sokrata dokazuje kako zablude, ukoliko se vješto vode, putem pitanja i odgovora, mogu da se otkriju i dalje izbjegnu.. S druge strane, pisana riječ nema tu mogućnost. Pisana riječ mora da služi mišljenju te kako bi dobila na smislenosti, neophodno je da uključi razumjevanije.

Hermeneutički problem – problem teksta, postavlja hermeneutički zadatak – „pretvoriti svelikove, sve napisane u govor i značenje.“⁴¹ „Razumijevanje tj. tumačenje zapravo tvori hermeneutički horizont, gdje je tumačenje sadržaj onoga što se tumači, nije sredstvo kojim se može donijeti razumijevanje“⁴² Primjer koji Gada-

³⁹H. G.Gadamer, *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978, str. 425.

⁴⁰*Isto*, str. 426.

⁴¹*Isto*, str. 427.

⁴²*Isto*, str. 433.

mer navodi u *Istini i Metodi* je tumačenje jezičnih tekstova „gdje samo to, tumačenje u mediju jezika, može jasno dati do znanja što je razumijevanje“⁴³. Interpretacija se ne razlikuje od razumijevanja jer razumijevanje sadrži i tumačenje pa Gadamer navodi da nema razlike između tumačenja reprodukcije djela i tumačenja koje je postavio filolog. Tekst, poput slike, postavlja zadatak razumijevanja djela. Granica jezikanaspram umjetničkih djela ogleda se u nepristojnosti jezika da izrazi ono što umjetnička djela ne uspijevaju. „Jezik razumjevanije svodi na određene shematizme koji nas sužavaju, naša volja pokušava da se kritički oslobodi ovih shematizma.“⁴⁴ Oslobođanje razumijevanja iz jezičnog shematizma prodiše *gore*, u sferu uma, no iz te sfere vraća se neodoljivo jezičnom shematizmu jer se razumijevanje ne može izraziti drugačije nego govorom.

Zadaća hermeneutike je istražiti pojam svakog razumijevanja, „Kako je moguće pored mnogostrukosti načina kazivanja, unutrašnje jedinstvo riječi i stvari?“⁴⁵ Gadamer se vraća Grcima kako bi pokazao napredak jezika od nesvjesnog do svjesnog, odnosno povezanosti jezika i razumijevanja, što za Gadamera „ne znači povratak grčkom razumijevanju jezika, već razumijevanje jezika kao bitka“.⁴⁶

2.2. Jezik i logos

Platon je u *Kratilu* izložio dvije jezične teorije – kovencionalističku teoriju i teoriju srodnosti. Pitanje koje se rješava kroz ove dvije teorije je pitanje jedinstva riječi i stvari. Odnosi li se riječ na

⁴³ *Isto*, str. 433.

⁴⁴ *Isto*, str. 436.

⁴⁵ *Isto*, str. 437.

⁴⁶ N. Tatalović, *Gadamerova hermeneutička ontologija*, Arhe IX, Novi Sad, 2012. str. 151–152.

samu stvar, označava li ona njen bitak ili je riječ samo ime? „Konvencionalistička teorija vidi jedini izvor značenja u jasnoći i upotrebi jezika, što se postiže nagodbom i uporabom. Teorija srodnosti predstavlja prirodnu podudarnost između riječi i stvari, sklad koji je označen pojmom pravilnosti“⁴⁷. Obje teorije posjeduju, po Platonu svoje granice, granica konvencionalizma bila bi stvaranje *posebnih jezika* dok teorija srodnosti jezik prihvaća kao puko oruđe kojima se objavljuje stvar. Obje teorije ne mogu dokazati istinu o valjanosti jezika. Platon je objavio zahtjev za osjećajem istine bez riječi, „čisto iz same sebe.“⁴⁸ Upravo ovdje, može se razumjeti veza zbog koje se Gadamer obraća Grcima tj. Platonu. Platon odbacuje shvaćanje po kome postoji jedinstvo riječi i stvari. Riječ je po Platonu je oruđe sofističke umjetnosti, a demistifikacija takvog oruđa jest jedino dijalektika. „Čisto mišljenje ideja je kao dijalog duše sa samim sobom, *nemo*. Logos je struja koja polazi od takvog mišljenja i koja se oglašava kroz usta.“⁴⁹ Logos ustrojstveni momenta naših iskaza, je uvijek savršeno oblikovan zakon koji ne poznaje kategoriju laži. Pretenzija starih Grka jeste da poznaju istinitosne principe logosa i da je zakonodavnim mjerama ovog duhovnog ustrojstva ne moguće pobjeći.“⁵⁰ Platon se pita o biti riječi zato što teorije o jeziku poput konvencionalizma ili teorije pripodanosti, nemaju stvarni rezultat. Riječ je po Platonu, pravilna tek kada prikazuje stvar, ne oslikava, već ima značenje onog mišljenog. Riječ je pravilna kada prikazuje bitak.

Pravo savršenstvo nastaje kada riječ dobije smisao tj. kada ne postoji razlika između osjetilne pojave i njena značenja. Platon riječima ne priznaje samo pravilnost već i istinitost, međutim ta istinitost ne označava istinu riječi već „prirodnu primjerenost stva-

⁴⁷ H. G. Gadamer, *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978, str. 441.

⁴⁸ *Isto*, str. 442.

⁴⁹ *Isto*, str. 442.

⁵⁰ D. Damjanović, *Poimanje jezika kod Platona*, matica crnogorska, 2017, str. 205-206.

SCOPUS

rima koje imenuju.“⁵¹ Riječ ne može biti nepravilna već samo njena upotreba. Logos „u njemu je provedeno razotkrivanje stvari... logos je nosilac istine (kao i neistine)..“⁵² Prava istina nije kovencija ili imenovanje stvari već posredovanje i način na koji se riječ upotrebljava. Znak ili oruđe jezika jest ono što ukazuje na nešto. „Istin-ski bitak stvari *bez imena* znači da prilaz istini nije u svojstvenosti riječi, ali svako traženje, odgovaranje, razlikovanje nije moguće bez jezičnih sredstava.“⁵³ Riječ se ne može svesti ni na čisti znak, jer ona u sebi nosi vezanost za „oslikano, pripadnost bitku oslika-nog.“⁵⁴ Gadamer navodi da grčka filozofija nije priznavala odnos između stvari i riječi, istina stvari mislila se samo iz *logosa*, a bit jezika samo kao dovođenje u zabludu za koju je trebao napor mi-šljenja kako bi se prevladala. Platon je prema Gadameru prvi koji je učinio korak u grčkoj filozofiji za dalje gdje „jezik postaje ideal znakovnog sistema uma.“⁵⁵

U kršćanstvu, kako navodi Gadamer, riječ dobiva drugačije značenje. Govor je i dalje posredovan grčkom idejom *logosa*, ali dobiva dublju konotaciju. Motiv istinitosti koja nosi riječ, za kršćanske autore razlikuje se od govora sofista. Riječ je za kršćane stvaranje, ona ne može prevariti. Govor tumači sveto trojstvo, „riječ je spoznaja tajanstvenog jedinstva Oca i Sina, kao jedinstvo duha i riječi.“⁵⁶ Istina koja se objavljuje u biblijskim spisima, Gadamer naglašava kod autora srednjeg vijeka. Augustin *istinsku* riječ vidi kao vrstu *unutarnje riječi* srca, koja je slika božanske riječi. *Božanska riječ* pokazuje kakvoću stvari ukoliko je istinita, a po-

⁵¹ Drugačije se navodi istinitost i kao pravilnost po oslikavanju

⁵² H. G. Gadamer, *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978, str. 447.

⁵³ *Isto*, str. 449.

⁵⁴ *Isto*, str. 452.

⁵⁵ *Isto*, str. 453.

⁵⁶ *Isto*, str. 455.

sredstvom ljudskog govora postaje vidljiva. Ono što je Gadamer istekao sa Augustinom kao svojevrsnu kršćansku odliku jezika jest da „*unutarnja riječ* duha je jednaka mišljenju kao što su jednaki Bog Sin i Bog Otac.“⁵⁷

Kako bi objasnio napredak misaonog toka kršćanskih autora po pitanju jedinstva između riječi i stvari, Gadamer uzima sljedećeg autora, to je Toma Akvinski. Toma je spram Augustina, „proši-rio učenje o *unutrašnjoj riječi* istraživajući povezanost forme i rije-či.“⁵⁸ Tomina zapažanja Gadamer navodi ključna za hermeneutički fenomen. Toma je ljudsku riječ okarakterizirao kao potencijalnu, onu koja izražava stvar, ali se razlikuje od božanske riječi jer je ne-potpuna. Ljudska riječ nikada nije jedna jedina riječ poput božan-ske već je to mnoštvo riječi, a unutrašnja riječ kao božanska riječ koju navodi Augustin, Toma opovrgava s tezom da je privid da riječ nastaje u duhu gdje još nema mišljenja, „jer riječ uopće ne odražava duh već mišljenu stvar. Da bi se učila riječ, ona mora posjedovati stvaran sadržaj (*species*) koji ispunjuje duh dok je usmjerena na stvar. Unutarnje jedinstvo mišljenja i kazivanja sebi o predmetu razmišljanja, nikada nije upućeno na vraćanje svom mišljenju, već je sama riječ predmet rada duha.“⁵⁹

Gadamer dalje razmatra logičke strukture koje se pojavljuju u jeziku, a izgrađuju učenje o govoru time što se riječ više ne zadržava na skolastičkoj slici „u kojoj je obrazovanje pojmova isto kao preslikavanje poretka biti.“⁶⁰

2.3. Logička struktura jezika – Gadamerova kritika dominantnog logičkog pristupa jeziku

⁵⁷ *Isto*, str. 456.

⁵⁸ *Isto*, str. 457.

⁵⁹ *Isto*, str. 462.

⁶⁰ *Isto*, str. 463.

Već spomenut interes za logički aspekt jezika, Gadamer otpočinje s Aristotelom, upravo kako bi objasnio progres mišljenja o jeziku, način na koji dolazi do sklapanja mnoštva riječi u rečenične sklopove, iskaze koje referiraju na same stvari.

S Aristotelom, kako navodi Gadamer, se rađaju premise, sud, zaključak, ali upravo preko mnoštva riječi koje su date i u koji-ma se uočava jedinstvo riječi dolazi do novog saznanja – *logičkog stvaranja pojmova*. Gadamer smatra da logička dominacija pojma je neraskidivo povezana s jezikom te ga na taj način utemeljuje. Za Aristotela prvenstvo logičkog poretka, koji je određen pojmovima akcidensa i supstancije, Gadamer navodi da upravo ti pojmovi „dopuštaju prirodnom obrazovanju pojmova jezika da se pojave samo kao nepotpunost našeg konačnog duha.“⁶¹ Gadamer želi skrenuti pažnju na prirodno obrazovanje pojmova upravo iz razloga „što se proces mišljenja misli kao proces eksplikacije riječi te vidljivo postaje samo logičko dostignuće jezika“,⁶² a isto to logičko dostignuće izrasta na prirodnim pojmovima. Prilikom obrazovanja prirodnih pojmova pretpostavlja se upotreba se općih značenja riječi, a time i razvijanje značenja samog jezika. Gadamer dalje objašnjava problematiku logičkog utemeljenja jezika. Logička predrasuda, kako on navodi, „leži upravo u tome što se jezik promatra kao refleksija općih formi i klasifikacije pojmova.“⁶³ Bez obzira na karakteristiku prenošenja izraza u jeziku koji oblikuje nešto zajedničko to ne znači nužno općost roda. „Principijelna metaforičnost jezika ume da izrazi sličnost stvari ili po pojavi stvari ili po svom značenju.“⁶⁴ To znači da se ovim pojmom (principijelna metaforičnost) označava

⁶¹ *Isto*, str. 463.

⁶² *Isto*.

⁶³ *Isto*, str. 464.

⁶⁴ *Isto*, str. 465.

prenošenje pojma, koja nije obrazovan putem apstrakcije već kao posebnost, kao iskustvo pojedinca.

Gadamer, shodno hermeneutičkom pristupu, kritizira logičku dominaciju jezika s pitanjem „je li je bit stvari jedna cjelina na isti način na koji je jezik jedna cjelina?“⁶⁵

Riječi po Gadameru dobivaju svoja značenja i jasnoću tek u jedinstvu govora, kao što pojedinačne riječi dobivaju svoju relativnu jasnost tek u jedinstvu govora. Time se Gadamer još jednom referira na Platona i ono o čemu je već bilo riječi kod poimanja jezika u grčkoj filozofiji, a to je Platonov zahtjev da se treba izdignuti iznad imena stvari i da istina nije u imenu nego u ideji. Upotreba imena kako je Platon navodio nije neophodna za mišljenje ali posredovanja mišljenja kao što je govor, nužan je korak u spoznaji istine.

Aristotel po Gadameru na vrlo malo mjesta referira na jezik, jezična sfera značenja kod njega je, kako navodi Gadamer, izolirana spram sveta stvari. „Najveće značenje Aristotel priznaje načinu na koji u govoru o stvarima postaje vidljiv poredak stvari – kategorije.“⁶⁶ Kategorije su forme iskaza, čime se po njemu potvrđuje nužna veza između pojma i jezika. „Glasovi su za Aristotela, samo pismeni znaci, koji označavaju tek kada postanu simboli tj. po dogovoru ljudi što je ispravno i pravilno.“⁶⁷ Kod njega nema dublje tematizacije o nastanku jezika već samo jezik promatra kao put ka spoznaji bitka. Aristotel ističe da jezik stoji na početku nauke ali to nije, on ima karakter nedogmatskog, uvodnog, te mu fali element dokazljivosti. Upravo zbog potrebe za posredovanjem dokaza Aristotel pridaje legitimaciju logičkom jeziku.

Gadamer navodi da metafora jezika koja obrazuje prirodne pojmove počiva na istom principu kao logika. Uzor pronalaženja

⁶⁵ *Isto*, str. 465-466.

⁶⁶ *Isto*, str. 466.

⁶⁷ *Isto*, str. 467.

i sređivanja stvari bazirano je na logičkim pojmovima. Po Gadameru tek sa „stoičkom logikom se insistira na govoru o stvarima.. Značenja kao takva za sebe bivaju mišljena i za njih se stvara pojam tek kada se apstrahiraju stvari imenovane posredstvom riječi. Tokom borbe između retorike i filozofije te s pobjedom filozofije, sfera retorike se prebacuje u domene proučavanja jezika.“⁶⁸ Dalje Gadamer opisuje nastanak znaka, upravo zbog pretendiranja nauke na *racionalizaciju pojma*, počinje upotreba oznaka umjesto pravih riječi. Tim zahtjevom, kako on navodi, da se koristi simbol kao oznaka, prvobitni sklop govora i mišljenja pretvara se u instrumen-talni odnos.

Posredstvom obrazovanja, naučni termini se sve više koriste, a prirodni jezik sve više traži prisjećanje. Rješenje jezičnog problema odnosi se na problem jedinstva mišljenja i govora. U grčkoj filozofiji, Gadamer smatra da prava teškoća jezika dolazi sa Aristotelom i skolastičkom filozofijom. Razvoj od Aristotelovsko – kršćanske misli Gadamer uočava u učenju Nikole Kuzanskog gdje „obrazovanje riječi jest kretanje uma, ali rodovi i vrste onako kako se potpadaju pod samu riječ, obrazuju iz osjetilnog. Kod Kuzanskog riječ nije oslabljena pojava duha. Razvoj u diskurzivnu mnogostrukost, nije samo razvoj pojmova, već se rasprostire u jezično.“⁶⁹

Potreba da se odnosi ne označavaju samo spram prirodne stvari već na osnovu dogovora, Gadamer navodi da u povijesti jezika upravo dogovor stvara različite varijacije i tendencije. „Prirodni jezik obrazuje pojmove raščlanjivanjem na svoj osobini način, koji prati ljudske potrebe i interese, što opet proizlazi iz različitosti ljudskih zajednica.“⁷⁰ Problem različitih, jezičnih izraza iste stvari, koja je posljedica različitih kultura, može dovesti do sukoba između poj-

⁶⁸ *Isto*, str. 469.

⁶⁹ *Isto*, str. 470- 471.

⁷⁰ *Isto*, str. 471.

SCOPUS

ma roda i jezičnog imenovanja, „ali zbog nužnosti i legitimnosti da se imenuju stvari, dolazi do artikuliranog poretka biti stvari.“⁷¹

Ono što Gadamer naglašava kao hermeneutički problem koji se javio u renesansi, jest pitanje o jednoj „prirodnoj riječi“. Naime, ako imenovanje različitih nacija jednog pojma otvara prostor za ra-zličita tumačenja, on postavlja pitanje bi li rešenje problema bilo da sve te različite riječi raznih naroda mogu dovesti u vezu sa jednom „prirodnom riječju“?

U takvom slučaju, Gadamer eksplicira, da bi bila opravdana instrumentalistička teorija jezika, pošto bi se smatralo da svi jezici predstavljaju zajedno jedan jedinstven sistem i da postoji podudar-nost riječi u svakom drugom jeziku. Međutim Gadamer dalje obja-šnjava, da „neki izraz može naći svoj pravi izraz u nekom jeziku, a da već u drugom taj naziv se udaljava od tog pojma.“⁷² U principu, po njemu su svi nazivi „su u izvjesnom smislu proizvoljni, ali su vezani za prirodni izraz i odgovaraju samoj stvari.“⁷³

Time još jednom, Gadamer se osvrće na obrazovanje pojma po principu metafore. Metafora je odabir svojstvenog značenja koji se može prenositi na druge primjere. Jezik je taj koji spaja značenje i upotrebu. S druge strane označavanje neke stvari nema veze samo sa upotrebom različitih riječi, problem može izazvati, kako on na-vodi i različiti pogledi na same stvari., Kao što i svaki naziv stvari pogađa samu stvar, nije svaki naziv nužno točan.“⁷⁴

⁷¹ *Isto*, str. 472.

⁷² *Isto*, str. 473.

⁷³ *Isto*.

⁷⁴ *Isto*.

Zaključak

Oba autora koji su tematizirani u ovom radu, Adorno i Gadamer na prvom mjestu predstavljaju problem filozofske terminologije. Iako obojica imaju drugačiji filozofski pristup, može se kod obojice uočiti određene sličnosti. Prvo, Adorno kada pokušava da na filozofske termine primjeni metodu definicije karakterističan za sve nauke, on uzima dva postupka definitorni i deiktički. Oba postupka se pokazuju kao previše sužena da bi mogla da ekspliciraju filozofski termin. Da bi kod Adorna razumjevanije filozofskog termina bilo adekvatno, potrebno je ostvariti odnos s cjelinom, tj. posjedovati neko prijašnje filozofsko znanje jer termin uvijek donosi nešto iz tradicije. Kod Gadamera, s druge strane kada kritizira logički pristup obrazovanju pojmova u jeziku, on također smatra da takav pristup, naučni, od jezika pravi samo pogrešnu tvorevinu. Kao i kod Adorna koji kaže da u terminologiji postoji tendencija za prenošenjem tradicionalne terminologije, Gadamer za tumačenje jezičnog izraza kaže da je ono uvijek već interpretacija onog koji razumijeva i neke već postojeće, čime zajedno obrazuju horizont tumačenja. Drugo, Adorno kao jednu od poteškoća filozofskih pojmova navodi skolastičko pitanje o univerzalijama. Postoji li pojam realno ili ukoliko ne postoji podudarnost između riječi i stvari kako tvrde nominalisti čime je ime samo čisti jezični izraz koji nemaju korelaciju u stvarnosti? Tu poteškoću Gadamer postavlja kao hermeneutički zadatak, čiji je cilj da prikaže jedinstvo riječi i stvari. Adorno i Gadamer smatraju da u grčkoj filozofiji terminologija se još uvijek nije učvrstila, dok se fiksiranje logičkog govora događa u skolastici i analitičkoj filozofiji. Filozofski termini kod obojice se slažu s tendencijama povijesti jezika, a njihovo tumačenje nije moguće bez filozofskog pristupa za koje nauka nema odgovarajući uvid.

SCOPUS

Abstract

Adorno, like Gadamer, defines the concept of philosophy against language. Adorno will position the place of philosophy parallel to science. Adorno emphasizes the different approach to work for both spheres, both philosophy and science, so their concepts cannot be defined in the same way. The education of a philosophical term requires prior knowledge of philosophical terminology. On the other hand, natural sciences explain terms by definition and adopt unfamiliar terms without critical observation. Gadamer criticizes the previous understanding of the meaning of certain concepts within language as a medium of mediation, he poses a hermeneutic problem and at the same time a hermeneutic task that he needs to explore the conceptuality of his understanding.

Keywords: Adorno, Gadamer, philosophy, language, science, philosophical terminology, definition, horizon, prejudices, hermeneutic problem, hermeneutic task

Literatura

- T. Adorno, *Filozofska terminologija; uvod u filozofiju*, Svijetlost, Sarajevo, 1986.
- H. G. Gadamer, *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.
- M. Brdar, *Hermeneutička filozofija i hermeneutička metoda*, Arhe II, Novi Sad, 2005.
- N. Grubor, *Heideggerova hermeneutička – fenomenalna ontologija*, Arche IV, Beograd, 2007.
- U. Popović, *Problem jezika i tumačenja Heideggerove filozofije*, Arhe XII, Novi Sad, 2015.
- N. Tatalović, *Gadamerova hermeneutička ontologija*, Arhe IX, Novi Sad, 2012.

S. Radojčić, Gadamerovo razumijevanje tradicije, Institut za
filo-zofiju i društvo, Beograd, 2009.

D. Damjanovic, Poimanje jezika kod Platona, Matica
crnogorska, 2017.

BILTEN_br_2_53_68.pdf